

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Lektury w programach dla szkoły podstawowej z lat 1949-1989

Author: Karolina Jędrych

Citation style: Jędrych Karolina. (2014). Lektury w programach dla szkoły podstawowej z lat 1949-1989. W: K. Heska-Kwaśniewicz, K. Tałuc (red.), "Literatura dla dzieci młodzieży. T. 4" (S. 205-224). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Lektury w programach dla szkoły podstawowej z lat 1949—1989

KAROLINA JĘDRYCH

W podstawie programowej dla I etapu edukacyjnego¹, obowiązującej od roku szkolnego 2009/2010, czytamy: „W doborze lektur nauczyciele powinni kierować się realnymi umiejętnościami czytelnictwami dzieci, potrzebami wychowawczymi i edukacyjnymi, a także możliwością dostępu do książek”². W dokumencie ministerialnym, obowiązującym we wszystkich polskich szkołach, nie zaproponowano nauczycielom i uczniom konkretnej listy lektur. Inaczej jest w przypadku II etapu edukacyjnego. Na tym etapie uczeń musi przeczytać „nie mniej niż 4 pozycje książkowe w roku szkolnym”. Lista pozycji, z których nauczyciel może wybierać teksty liczy dwadzieścia cztery powieści, głównie z klasyki literatury dziecięcej, choć wprowadzono też kilka stosunkowo nowych tekstów. Jak podkreśla Witold Bobiński w komentarzu do podstawy programowej:

Lista lektur nie oznacza [...] wprowadzenia „systemu nakazowego”, jest to raczej próba podpowiedzi, sugestii wynikająca z przekonania o potrzebie zasygnalizowania szerokiego, różnorodnego kanonu tekstów dla młodzieży. Jest pożądaną, by polonista starał się omówić rocznie więcej niż cztery lektury i nie ma on obowiązku poszerzać tej liczby o pozycje z listy, może czerpać teksty spoza niej³.

W gimnazjum natomiast, jak słusznie zauważa Krzysztof Biedrzycki [wyróżnienie — K.J.]:

¹ Etap I edukacyjny: klasy I—III szkoły podstawowej. Etap II: klasy IV—VI szkoły podstawowej. Etap III: klasy I—III gimnazjum.

² *Podstawa programowa z komentarzami*. T. 1: *Edukacja przedszkolna i wczesnoszkolna*. Zob. http://www.men.gov.pl/images/stories/pdf/Reforma/men_tom_1.pdf [data dostępu: 29.10.2012].

³ *Ibidem*.

Spis lektur [...] jest tak ułożony, by możliwe było płynne przejście ucznia od literatury młodzieżowej i popularnej do literatury „wysokiej”, dorosłej. [...] przy planowaniu rozkładu materiału wskazane byłoby raczej, uwzględniając rozwój intelektualny i emocjonalny ucznia, przesunięcie większości dzieł klasycznych do starszych klas⁴.

Twórcy podstawy programowej, o której mowa, podkreślili konieczność omawiania w szkole najpierw tekstów bliskich uczniowi, należących do kanonu literatury dziecięcej i młodzieżowej, które mogą zachęcić do czytania i sięgania po inne pozycje. Przyjrzenie się sposobowi podejścia do tekstu literackiego na lekcjach języka polskiego⁵ pozwoli nam dostrzec zmianę, jaka dokonała się w myśleniu o lekturze obowiązkowej od końca lat 40. do końca lat 80. XX wieku.

Hasło „Lektury szkolne w czasach PRL-u” jest bardzo pojemne. Pierwsze lata po II wojnie światowej to czas kształtowania się nowego modelu polskiej szkoły, która miała być instytucją utrwalającą zmiany społeczne i polityczne, do jakich dochodziło w Polsce⁶. Resort edukacji wydawał kolejne programy nauczania, zmieniała się też struktura szkoły⁷. Zmiany zachodziły także w liczbie lektur obowiązkowych w danej klasie oraz w doborze tytułów. Program nauczania odgrywał wówczas tę samą rolę, co obecnie podstawa programowa. Pracę na lekcji nauczyciel musiał planować zgodnie z dokumentem odnoszącym się do każdego przedmiotu⁸.

⁴ K. B i e d r z y c k i: *Język polski w gimnazjum — wskazówki metodyczne*. W: *Podstawa programowa z komentarzami*. T. 2. *Język polski*. Zob. http://www.men.gov.pl/images/stories/pdf/Reforma/men_tom_2.pdf [data dostępu: 29.10.2012].

⁵ W klasach I—III, z uwagi na brak podziału na przedmioty, mówi się o godzinach edukacji polonistycznej.

⁶ Krótką charakterystykę systemu oświaty w PRL-u przedstawia Roman Dolata. Zob. I d e m: *Najważniejsze wyzwania stojące przed polską oświatą*. „Analizy i Opinie” 2005, nr 45, s. 2—3 [data dostępu: 31.10.2012]. <http://www.isp.org.pl/files/15144654030172996001125907886.pdf>. Zob. też: L. S z u b a: *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1944—1956*. Lublin 2002; *Edukacja w warunkach zniewolenia i autonomii (1945—2009)*. Red. E. G o r l o f f, R. G r z y b o w s k i, A. K o ł a k o w s k i. Kraków 2010.

⁷ Jak pisze Marcin L a s k o w s k i: „Zapoczątkowana w 1948 r. reforma szkolnictwa wprowadziła jednolity system 7-klasowej szkoły podstawowej. Po jej ukończeniu można było zostać uczniem 4- lub 5-letniej szkoły średniej albo 3-letniej szkoły zawodowej”. I d e m: *Podręczniki szkolne ze zbiorów Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Łodzi źródłami dokumentującymi propagandę polityczną szkolnictwa z lat 1944—1956*. W: *Bibliologia polityczna*. Red. D. K u ź m i n a. Warszawa 2011, s. 366.

⁸ Dziś sprawa programów nauczania wygląda nieco inaczej. Nauczyciel może samodzielnie lub w zespole stworzyć zgodny z podstawą programową program, który będzie realizował. Nauczyciel ma prawo skorzystać również z programu innych autorów. Każde wydawnictwo edukacyjne obok podręczników oferuje także programy nauczania i rozkłady materiału stworzone do konkretnych serii. Z takich gotowych programów nauczyciele korzystają najczęściej. Program nauczania zatwierdza dyrektor szkoły, a nie, jak to miało miejsce kilka lat temu — Ministerstwo Edukacji

Cele oraz treści nauczania były zideologizowane i upolitycznione w bardzo dużym stopniu⁹.

Temat wpływu polityki państwa na treści nauczania oraz dyskusji prasowych, jakie towarzyszyły kolejnym zmianom programów podjęła Maria Sienko w publikacji *Polonistyka szkolna w gorsecie ideologii. Dyskusje wokół wychowania literackiego w latach 1944—1989*¹⁰. W swojej książce autorka przytacza i komentuje opinie zarówno metodyków i publicystów, jak i nauczycieli, którzy przedstawiali np. plany pracy czy scenariusze zajęć, spełniające ministerialne wytyczne. Autorka rozprawy wspomina także kilkakrotnie o doborze lektur szkolnych, zajmują ją jednakże tytuły omawiane na poziomie liceum.

Nie chcąc streszczać książki Sienko, w swoim artykule zarysuję jedynie kwestię podporządkowania kanonu lektur ideologii komunistycznej. Za autorką *Polonistyki w gorsecie...* przyjmuję, że podporządkowanie takie było stanem faktycznym¹¹. Moim głównym celem jest przedstawienie spisów lektur, jakie zostały zawarte w programach nauczania języka polskiego, obowiązujących w latach 1949—1989 w szkole podstawowej. Chciałabym sprawdzić, czy w szkole podstawowej we wskazanych przeze mnie latach, na listach lektur — zwłaszcza dla klas V—VIII, a od lat 80. dla klas IV—VIII — widniały pozycje z literatury dziecięcej i młodzieżowej, czy któreś z nich są czytane w szkole współcześnie oraz czy publikacje te znajdują się obecnie w regularnej sprzedaży¹². Wymieniam również najczęściej powtarzające się w programach tytuły i autorów literatury „dorosłej”.

Pisząc artykuł, korzystałam z czterech programów nauczania, z lat: 1949, 1959, 1971 i lat 80. (pełne wydanie wszystkich programów, nad którymi pracowano na przełomie lat 70. i 80. ukazało się w 1985 roku). Interesowały mnie nie tylko tytuły zawarte w wykazach lektur, lecz także zalecenia związane z ich omawianiem, a także liczba książek, jakie rocznie musiał przeczytać uczeń. Trzeba jednak dodać, że kompletny wykaz lektur szkolnych obowiązkowych i nadobowiązkowych znajdziemy w obszernym tomie A. Franaszek: *Od Bieruta do*

Narodowej. Te i inne regulacje prawne zawiera *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 czerwca 2012 r. w sprawie dopuszczania do użytku w szkole programów wychowania przedszkolnego i programów nauczania oraz dopuszczanie do użytku szkolnego podręczników*.

⁹ O różnicy między polityzacją a ideologizacją zob. M. S i e n k o: *Polonistyka szkolna w gorsecie ideologii. Dyskusje wokół wychowania literackiego w latach 1944—1989*. Kraków 2002, s. 43.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Piszę o nim także Iwona M o r a w s k a: „Zgodnie z założeniami programowymi język polski (łącznie z zalecaną lekturą) na każdym etapie kształcenia miał służyć realizacji ideowopolitycznych celów, wyzwalać poczucie więzi ucznia z ludową ojczyzną, kształtować postawy ideowego zaangażowania, wyzwałać akceptację i zachęcać do współbudowania socjalizmu w Polsce”. E a d e m: *Lektura wobec wyzwań edukacyjnych — dawniej i dziś*. „Język Polski w Gimnazjum. Zeszyty Kieleckie” 2008/2009, nr 1, s. 29.

¹² Dostępność każdej pozycji sprawdzałam w księgarniach internetowych, mających swoje punkty stacjonarne: www.empik.com (sieć księgarni Empik) oraz www.matras.pl (sieć księgarni Matras).

Herlinga-Grudzińskiego. Wykaz lektur szkolnych w Polsce w latach 1946—1999 (Warszawa 2006). W wykazie tym autorka przedstawiła lektury omawiane od klasy V szkoły podstawowej do ostatniej klasy szkoły średniej. Pomięła jednak ważną w moich badaniach lekturę w klasach I—IV szkoły podstawowej. W opracowaniu Franaszek nie ma także informacji o tym, w której klasie omawiany był dany tekst.

Program nauki w 11-letniej szkole ogólnokształcącej Projekt. Język polski¹³

W latach przed opublikowaniem *Programu nauki w 11-letniej szkole ogólnokształcącej* toczyła się walka o nowy kształt polskiej szkoły. Resort edukacji wydawał instrukcje programowe, lecz nauczyciele opierali się w pracy na programach i zarządzeniach z okresu międzywojennego¹⁴. W założeniu nowych władz zmiany w oświacie miały być „szybkie i gwałtowne”¹⁵. Z wielu powodów nowy program nauczania udało się jednak opublikować dopiero na rok szkolny 1949/1950. W programie tym widoczny jest wyraźny podział na trzy etapy edukacyjne: klasy I—IV, V—VII oraz VIII—XI (klasy licealne). Przedmiotem mojej uwagi będą dwa pierwsze poziomy.

W klasach I—IV, podobnie jak współcześnie w klasach I—III, nie było listy lektur obowiązkowych, zamiast tego nauczyciel otrzymywał listę tematów — „ćwiczeń w mówieniu, czytaniu i pisaniu”. Były to — jak to się określa w obecnej podstawie programowej — tematy bliskie uczniom. Ich sformułowanie nie pozwala jednak zapomnieć o silnym upolitycznieniu celów wychowawczych edukacji polonistycznej. Cele te, sformułowane w programie z 1949 roku, brzmiały:

1. Rozwijanie umiłowania Polski Ludowej, jako realizatora idei sprawiedliwości społecznej, wolności i budownictwa socjalistycznego.
2. Rozwijanie szacunku i przywiązania do międzynarodowych tradycji postępowych [...].
3. Rozwijanie umiłowania mowy ojczystej i kraju rodzinnego.
4. Wychowanie aktywnych obywateli świadomych swych obowiązków wobec ojczyzny w jej dążeniach do budowy podstaw socjalizmu oraz wobec innych krajów

¹³ *Program nauki w 11-letniej szkole ogólnokształcącej. Projekt. Język polski*. Warszawa 1949.

¹⁴ Zob. L. S z u b a: *Polityka oświatowa...*, s. 109.

¹⁵ *Ibidem*, s. 88.

demokracji ludowej, walczących pod przewodnictwem ZSRR o światowy pokój i postęp. 5. Wyrabianie takich cech charakteru, jak: aktywność, poczucie odpowiedzialności, umiłowanie pracy, szacunek dla człowieka pracy, wytrwałość i gotowość do ofiar dla idei realizowanych przez Polskę Ludową.

Zauważmy, że dopiero na trzeciej pozycji zawarto jedno z głównych zadań edukacji polonistycznej — rozwijanie umiłowania mowy ojczystej. Nie wskazano jednak literatury i nie zaznaczono, że cele wychowawcze powinny być realizowane dzięki lekturze odpowiedniej prozy, poezji czy dramatu.

I tak, w programie klasy II, obok tematów „Współżycie dziecka z przyrodą na tle pór roku” czy „Dbajmy o zdrowie”, znajdziemy „Odbudowę i rozbudowę Polski”, „Polsko-radzieckie braterstwo broni”, „Opowiadania z ostatniej wojny: opieka ZSRR nad dzieckiem polskim, przyjaźń dzieci polskich i radzieckich” oraz zagadnienie „Marszałek Stalin — przyjaciel Polski”¹⁶.

Na lekcjach w klasie III nauczyciel zobowiązany był do poruszania takich tematów, jak: „Obrazki ilustrujące życie dziecka z różnych środowisk pracowniczych ze szczególnym uwzględnieniem biedoty wiejskiej”, „Opieka nad dzieckiem robotniczym i wiejskim”, „W obronie ojczyzny”, „Żołnierz — obrońca i przyjaciel ludności pracującej”, „Święto Zwycięstwa (9 maja). Marszałek Stalin — zwycięski wódz w wojnie z hitleryzmem i obrońca pokoju”¹⁷. W programie klasy IV związek edukacji polonistycznej z historyczną został zaznaczony jeszcze wyraźniej. Uczniowie mieli rozmawiać bądź czytać o Leninie i Stalinie jako obrońcach robotników i chłopów, o nierówności społecznej dawnej wsi: doli „biedoty wiejskiej, komorników, służby folwarcznej”. Przedstawione miały być także „Obrazki historyczne, np. opowiadania o walce z naporem germańskim (Grunwald, obrona Warszawy w 1939 r., bitwa o Stalingrad, zdobycie Berlina); przykłady bratania się Polaków i Rosjan w rewolucyjnej walce z caratem i wyzyskiem społecznym (r. 1863, r. 1905)”¹⁸. W każdej klasie obowiązkowe były również teksty kultury ludowej (baśnie, legendy, przysłowia, zagadki).

Dla nauczycieli i uczniów przygotowano nowe podręczniki, będące — w zakresie kształcenia literackiego¹⁹ — antologiami tekstów podporządkowanych wymogom programowym²⁰. Jak pisze Laskowski, podręczniki te „miały służyć kształceniu literackiemu, ale w rzeczywistości były to doskonałe narzędzia indoktrynacji. [...] było w nich bardzo mało klasyki, za to dużo tekstów z banalną fabułą o wyraźnie propagandowym charakterze i nachalnym dydaktyzmie. Z wy-

¹⁶ *Program nauki w 11-letniej szkole...*, s. 15—16.

¹⁷ *Ibidem*, s. 20—21.

¹⁸ *Ibidem*, s. 27—28.

¹⁹ Przedmiot „język polski” w szkole podzielony jest od dawna na kształcenie literacko-kulturowe oraz kształcenie językowe. Podział ten utrzymuje się do dziś.

²⁰ Taki podręcznik nazywano „czytanką” lub „wypisami”.

bitnych utworów wybierano te fragmenty, które dawały się wykorzystać do realizacji celów propagandowych²¹.

W programie klas V—VII w punkcie „a” działu „Lektura” wymieniano właśnie wypisy. Za każdym razem powtarzała się formuła²²:

Wypisy zawierające czytanki z literatury polskiej i obcej dostosowane do poziomu umysłowego klasy V i związane z powyższą tematyką²³, z przewagą utworów o charakterze epickim (wiersze, poematy, nowele, opowieści, opowiadania itp.), lub wyjątki z większych utworów, stanowiące całość pod względem fabularnym i ideowym, z uwzględnieniem łatwiejszych tekstów lirycznych oraz piśmiennictwa popularnonaukowego²⁴.

W V klasie lekturę dodatkową stanowiły nowele Henryka Sienkiewicza (*Jan-ko Muzykant*) i Marii Konopnickiej (*Dym*) oraz liryka Adama Mickiewicza (*Bajki*, *Pani Twardowska*) i Konopnickiej (*W piwnicznej izbie*). W klasie VI uczniowie czytali wiersze Konopnickiej *Przed sądem* i *Jaś nie doczekał*. Wprowadzono także teksty Jana Kochanowskiego (*Treny VII i VIII*) oraz *Żeńców* Szymona Szymonowicza (!). Zaproponowano także lekturę obszernej powieści — *Starej baśni* Józefa Ignacego Kraszewskiego. Siódmoklasistom polecono natomiast *Zemstę* Aleksandra Fredry, *Pana Tadeusza* Mickiewicza, *Placówkę* Bolesława Prusa, *Elegię o śmierci Ludwika Waryńskiego* Władysława Broniewskiego, powieść *O człowieku, który się kulom nie kłaniał* Janiny Broniewskiej oraz ponownie nowelę Konopnickiej (*Mendel Gdański*).

Uczeń szkoły, w której obowiązywał program nauczania z 1949 roku, czytał zatem upolitycznione czytanki oraz klasykę literatury polskiej, z naciskiem na dzieła pozytywistów, uważano bowiem — zgodnie z ujęciem marksistowskim — że w literaturze tego czasu (zwłaszcza tej z nurtu „realizmu krytycznego”) przedstawione są „typowe zjawiska życia polskiego drugiej połowy XIX wieku, odsłaniające rozwój polskiego kapitalizmu i jego sprzeczności”²⁵. Realistyczna twórczość Sienkiewicza, Prusa czy Orzeszkowej miała „ukazać młodzieży »świat ludzi upośledzonych i wyzyskiwanych oraz świat wyzyskujących i pasożytujących na nędzy ludzkiej«, mozolne kształtowanie się wyższych form ustroju oraz pozwalała obnażyć fikcję zawartą w hasłach »wolność« i »równość«”²⁶. Taka konstrukcja programu nauczania była zgodna z wytycznymi komisji programowych powołanych przez ministerstwo:

²¹ M. L a s k o w s k i: *Podręczniki szkolne ze zbiorów...*, s. 370.

²² Z nieznacznymi tylko zmianami w klasie VII.

²³ Na początku rozdziałów poświęconych poszczególnym klasom podawano tematykę lekcji — podobną do tej z klas I—IV, poszerzoną i jeszcze bardziej zdominowaną przez ideologię i historię.

²⁴ *Program nauki w 11-letniej...*, s. 32. W programie dla klasy VI formułę zamieszczono na s. 39, dla klasy VII — na s. 49.

²⁵ M. S i e n k o: *Polonistyka szkolna...*, s. 41.

²⁶ *Ibidem*, s. 41.

materiał nauczania miał być zgodny z najnowszymi (materialistycznymi) osiągnięciami nauki. Programy należało związać z postępowymi nurtami przeszłości i teraźniejszości, a dobór treści powinien kształtować patriotyzm, socjalistyczny stosunek do pracy, własności społecznej i nowych form życia społecznego²⁷

W spisie lektur obowiązkowych nie wskazano żadnego tekstu należącego do literatury dziecięcej bądź młodzieżowej; planiści pomijali kwestię funkcji ludycznej bądź estetycznej literatury. Język polski jako przedmiot szkolny został potraktowany podobnie jak w późniejszych programach — jak nauka pomocnicza historii i lekcja ćwiczeń mówienia i pisanie. Dopiero w spisie lektur uzupełniających podano kilka pozycji przeznaczonych dla młodego czytelnika²⁸.

Program nauczania w szkole podstawowej²⁹

W programie z 1959 roku zawarto obszerne spisy lektur dla wszystkich klas szkoły podstawowej: w pierwszej części programu dla oddziałów I—IV, w drugiej dla klas V—VII.

Dla klas I i II przygotowano wspólny spis, liczący 31 pozycji, dostosowanych do wieku małych odbiorców (najpierw słuchaczy, a potem dopiero czytelników) literatury. Znajdziemy w nim utwory wznawiane do dziś. Należą do nich m.in. następujące wiersze i książki: *Pan kotek był chory* Stanisława Jachowicza, *Jak Wojtek został strażakiem* Czesława Janczarskiego, *Jacek, Wacek i Pankracek* Miry Jaworzczakowej, *Plastusiowy Pamiętnik* i *Przygody Plastusia* Marii Kownackiej, *Lokomotywa* i *Słoń Trąbalski* Juliana Tuwima. Wymienić należy również utwory Konopnickiej: *Stefka Burczymuchę*, *Szkolne przygody Pimpusia Sadelko*, *O Janku*

²⁷ L. S z u b a: *Polityka oświatowa...*, s. 137.

²⁸ Lekturę uzupełniającą w klasach V—VII stanowiły m.in. następujące teksty: *Dzieci znikąd* Heleny Boguszewskiej, *Anaruk, chłopiec z Grenlandii* Centkiewicza, *Timur i jego drużyna* Arkadija Gajdara, *Jaś nie doczekał*, *Przed sądem* i *Mendel Gdański* Konopnickiej, *Dziecię starego miasta* Kraszewskiego, *Dobra pani*, *Dziurdziowie* i *Gloria victis* Orzeszkowej, *Jaś i Kasia* Porazińskiej, *Placówka*, *Anielka* i *Antek Prusa*, *Krzyżacy* oraz *W pustyni i w puszczy* Sienkiewicza, *Chata wuja Toma* Harriet Beecher Stowe, *Nekrolog* i *Z powrotem* Andrzeja Struga, *Maraton* Kornela Ujejskiego, *Technika pracy umysłowej: przewodnik w samokształceniu i oświacie* Eduarda Weitscha, *Silaczka* oraz *Szyzofowe prace* Żeromskiego. Zob. A. F r a n a s z e k: *Od Bieruta do Herlinga-Grudzińskiego. Wykaz lektur szkolnych w Polsce w latach 1946—1999*. Warszawa 2006, s. 358.

²⁹ *Program nauczania w szkole podstawowej*. Warszawa 1959.

Wędrowniczku i *Na jagody*. W spisie znalazły się także cztery utwory Janiny Porazińskiej (*W Wojtusiowej izbie*, *Psotki i śmieszki*, *Maciuś Skowronek*, *Agata nogą zamiata*), trzy teksty Lucyny Krzemienieckiej (*O czym cyka świerszcz z kącika*, *Leśne rachunczki*, *O krasnalu Hatabale*), dwa Ewy Szelburg-Zarembiny (*Wesołe historie*, *Mały Afrykańczyk*), po jednym Juliana Ejsmonda (*Baśń o ziemnych ludkach*) i autorów, których dzieł próżno dziś szukać na księgarskich półkach.

Dziewiętnaście utworów zaproponowano uczniom klasy III, m.in. dwa wiersze Jana Brzechwy (*Tańcowała igła z nitką* oraz *Opowiedział dzieciąt sowie*), dwa utwory Konopnickiej, *Wędrowni szyszkowego dziadka* Marii Kędziorzyny, *Reksio i Pucek* Jana Grabowskiego, *Filip i jego załoga na kółkach* Broniewskiej. Wprowadzono także teksty autorów zagranicznych (i to nie tylko z ZSRR), takich jak: Astrid Lindgren (*Dzieci z Bullerbyn*), Włodzimierz Majakowski (*Kim chciałbym zostać*), Aleksander Puszkina (*Bajka o rybaku i złotej rybce*), Pierre Gamarra (*Zaczarowane wyrazy*). Z 19 podanych pozycji jedna na pewno nie weszłaby do współczesnego kanonu lektur — *Mały Rob* Anny Kardaszowej. Bohaterem opowieści jest czarnoskóry chłopiec, obywatel kapitalistycznych Stanów Zjednoczonych, którymi rządzą bogaci biali przemysłowcy³⁰.

Na liście 24 tytułów przeznaczonych dla klasy IV znajdziemy natomiast tytuły z klasyki światowej dla młodego czytelnika — *Pinokia* Carlo Collodiego, obie części *Kubusia Puchatka* Aleksandra Milne'a i wybór baśni Hansa Christiana Andersena. Są też dwa utwory Hanny Januszewskiej (*O flisaku i Przydróżce*, *Pyza na polskich dróżkach*), Konopnickiej (*Franek* oraz klasyka polskiej literatury dziecięcej — *O krasnoludkach i sierotce Marysi*), Kownackiej (*Rogaś z doliny Roztoki i Szkoła nad obłokami*), Porazińskiej (*Kacperek*, *Tajemnicze butki*). Są także powieści dostępne obecnie jedynie w antykwiariatach: *Lipniacy* Heleny Bobińskiej, *Franek, jego pies i spółka* Zofii Charszewskiej czy *Dzieci Warszawy* Marii Zarebińskiej-Broniewskiej.

W programie dla klas I—IV nacisk położono na literaturę dziecięcą. Zauważmy, że spis z 1959 roku, po kilku niewielkich modyfikacjach, mógłby zostać spisem obowiązującym we współczesnej szkole. Niektóre z wymienionych utworów nadal są czytane i omawiane na etapie nauczania początkowego (czyli w klasach I—III). Wznawiane są *Dzieci z Bullerbyn*, *Jak Wojtek został strażakiem*, *Plastusiowy pamiętnik* czy utwory Konopnickiej, Tuwima i Brzechwy. W lekturach tych świat przeżyć bohaterów jest bliski światu małego czytelnika. Przytoczone tytuły poświadczają, że zaniechano nachalnej indoktrynacji uczniów, zwrócono natomiast uwagę na czerpanie przyjemności z lektury.

W spisie lektur do klasy V widoczne jest już przejście od literatury dziecięcej do poważnej, adresowanej do starszych czytelników. Uczeń poznawał wybrane utwory Mickiewicza, Juliusza Słowackiego, Józefa Ignacego Kraszewskiego,

³⁰ Polecam recenzję książki: J. P a w l a k: *Czarno-białe, kolorowe.... „Ryms”* 2011/2012, nr 16, s. 22.

Adolfa Dygasińskiego, Bolesława Prusa (fragment *Anielki*), Sienkiewicza (*Janko Muzykant*), Konopnickiej (m.in. *W piwnicznej izbie*), Leopolda Staffa, Tuwima, Marii Dąbrowskiej, Gustawa Morcinka, Władysława Broniewskiego. Z repertuaru utworów dla czytelników młodszych można wskazać *Królową Śniegu* Andersena, *Od Apeninów do Andów* Eduardo Amicisa, *Małego zająca* Zofii Nałkowskiej.

Oprócz konkretnych utworów należało omówić również opowiadania biograficzne o niektórych autorach lektur³¹, co osobiście uważam za bardzo dobry pomysł. Mały czytelnik łatwiej zapamięta historię czy anegdotę z życia sławnego człowieka niż jego biogram. Być może dlatego w spisie zawarto również opowieść z życia Lenina.

W klasie VI pozostano przy tekstach poznanych już autorów: Mickiewicza, Słowackiego (m.in. fragmenty *Ballady*), Prusa (*Antek*), Sienkiewicza (m.in. *W pustyni i w puszczy*), Konopnickiej (*Nasza szkapę, A jak poszedł król na wojnę*), Staffa, Nałkowskiej, Broniewskiego. Wskazano także utwory lub fragmenty utworów Ignacego Krasickiego (*Wilczki, Przyjaciele*), Stanisława Trembeckiego, Elizy Orzeszkowej (*A... B... C...*), Władysława Reymonta, Jana Parandowskiego, Mariana Brandysa, Stefana Żeromskiego.

Siódmoklasiści poszerzali znajomość utworów Krasickiego, Mickiewicza (lektura całości *Pana Tadeusza*), Słowackiego, Prusa (*Placówka*), Orzeszkowej (*Tadeusz*), Sienkiewicza (*Latarnik*), Konopnickiej, Żeromskiego, Broniewskiego, Staffa. Poznawali też nowych autorów: Jana Kochanowskiego (*Treny VII i VIII, fraszki*), Fredrę (*Zemsta*), Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego.

Co ciekawe, w spisie przy każdym tytule lektury obowiązkowej podawano szereg wytycznych, według których nauczyciel miał omówić dany tekst. Wskazówki te, czytane dzisiaj, nasuwają skojarzenie z lekcjami profesora Bładaczki. Np. na lekcji poświęconej lekturze *W pamiętniku Zofii Bobrowny* Słowackiego (kl. V), powinny zostać poruszone następujące kwestie: „Tęsknota za krajem, skarga na los tułaczy. Powracające motywy w utworze (kwiaty, gwiazdy) oraz formy zdrobniałe (gwiazdka, gwiazdeczka, kwiatek, kwiateczek) i ich rola w wyrażaniu uczuć poety”³². Kiedy zaś w klasie opracowywano *Dym* Konopnickiej (kl. VII), nauczyciel omawiał tekst zgodnie z punktami: „Obraz codziennego życia matki i jej syna, robotnika. Ich wzajemny stosunek. Piękno poetyckich obrazów życia prostych ludzi, szacunek poetki dla ich pracy i ucziwego życia. Współczucie dla ich losu. Motyw dymu — jego związek z tematem i rola w kompozycji utworu”³³.

Jasno określono, czego nauczyciel ma nauczać, a także co wiedzieć, rozumieć oraz odczuwać powinien uczeń. Jak pisze Sienko, programy nauczania języka polskiego zakładały wychowanie przez literaturę, nie dla literatury. Każdy tekst sprowadzono do roli czytanki, z której uczeń miał zapamiętać określone treści. W tak

³¹ Opowiadania te dotyczyły „wybranych autorów lektur i innych sławnych Polaków (np. Marii Curie-Skłodowskiej, Stanisława Moniuszki)”. Wprowadzono je także w VI i VII klasie.

³² *Program nauczania w szkole podstawowej...*, s. 174.

³³ *Ibidem*, s. 201.

sformułowanym programie nie było miejsca na własne odczucia czy interpretacje. Ponadto w takiej realizacji edukacji literackiej i wychowania przez literaturę nie mogły budować się: „świadomość, czym jest literatura i jej wielowiekowy dorobek; potrzeba i umiejętność obcowania z tekstem artystycznym ani też przekonanie, że owo obcowanie z literaturą dawną i współczesną może być istotne dla jednostki”³⁴.

W lekturach dla klas V—VII omawianego programu dominują dzieła poetów romantycznych³⁵ oraz pozytywistów. Literatura dziecięca jest tu słabo reprezentowana, a młodzieżowej nie ma w ogóle. W programie z 1959 roku zawarto jednak jeszcze długą listę lektur uzupełniających. Jak napisano we wstępie do listy:

Oprócz lektury podstawowej wymienionej w programie należy opracować w klasie oraz podać uczniom do samodzielnej lektury kilka pozycji spośród książek zatwierdzonych przez Ministerstwo Oświaty do bibliotek szkolnych.

Wykazy tych książek są ogłaszane w *Dzienniku Urzędowym Ministerstwa Oświaty* i zawierają tytuły nowo ukazujących się wartościowych utworów dostępnych dla młodzieży³⁶.

Lista dla klasy V liczy 17 pozycji, dla VI — 28, dla VII — 32. W większości są to utwory reprezentujące literaturę dziecięcą i młodzieżową. Trzy z tytułów omawiane są w szkole do dziś: *Chłopcy z Placu Broni* Ferencza Molnara³⁷, *Wybór baśni* Andersena, *Przygody Tomka Sawyera* Marka Twaina. Ponadto na liście znalazło się wiele klasycznych już dziś powieści przygodowych, historycznych oraz podróżniczych (polskich i obcych): *Tajemnicza wyspa*, *Piętnastoletni kapitan* i *Podróż na księżyc* Juliusza Verne’a, *Robinson Kruzo* Daniela Defoe, *Księga dżungli* Rudyarda Kiplinga, *Szatan z VII klasy* Kornela Makuszyńskiego, *Panienka z okienka* Deotymy, *Paziowie króla Zygmunta* Antoniny Domańskiej, *Odarpi syn Egigwy* Aliny i Czesława Centkiewiczów, *Kto mi dał skrzydła* Porazińskiej. Choć nie zrezygnowano z utworów Nałkowskiej, Orzeszkowej, Dąbrowskiej, Prusa, Sienkiewicza, to przedstawiona lista jest znacznie atrakcyjniejsza dla młodego czytelnika niż ta zamieszczona w poprzednim programie nauczania. Znajduje się na niej wiele książek nieobciążonych ideologią marksizmu-leninizmu.

³⁴ M. Sienko: *Polonistyka szkolna...*, s. 115.

³⁵ Warto dodać, że w latach 50. z romantyzmu polskiego wydzielono „realizm romantyczny” i „romantyzm wsteczny”. Maria Sienko przytacza fragment wypowiedzi Wincentego Danka: „Na niezbitych faktach literackich — ustalono w 1954 roku — ukazujemy przede wszystkim, jak rozwijająca się walka chłopstwa o wyzwolenie społeczne pociąga za sobą przekształcenie się naszych czołowych romantyków z rewolucjonistów szlacheckich w rewolucyjnych demokratów, bojowników o nową, nieszlachecką Polskę. Stopień reprezentowania tej właśnie koncepcji ustrojowej warunkuje ich rozwój i najwyższe osiągnięcia realizmu romantycznego (*Pan Tadeusz*, *Beniowski*. *Fantazy*, liryka rewolucyjna Słowackiego)”. M. Sienko: *Polonistyka szkolna...*, s. 41.

³⁶ *Program nauczania w szkole podstawowej...*, s. 212.

³⁷ W programie zapisano: E. Molnar.

Program nauczania ośmioklasowej szkoły podstawowej
*Język polski klasy V—VIII*³⁸

W 1963 roku Ministerstwo Oświaty wydało *Program nauczania ośmioklasowej szkoły podstawowej (tymczasowy)*. „Tymczasowy” program opublikowano także w 1970 roku. Lektury obowiązujące w nauczaniu początkowym (klasy I—IV) wymienię na podstawie tego dokumentu. Wykaz lektur, który tam znajdziemy, został wprowadzony zarządzeniem Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego z dnia 23 kwietnia 1970 roku. W 1971 roku natomiast ukazał się program nauczania nieopatrzonego przymiotnikiem „tymczasowy” — przedstawię zalecane w nim lektury dla klas V—VIII.

Zgodnie z zapisami z 1970 roku³⁹ uczeń miał rozpocząć samodzielną lekturę już w I klasie. Z przygotowanego zestawu dwunastu utworów należało wybrać co najmniej trzy książki (w całości lub we fragmentach) do przeczytania w klasie przez nauczyciela. Dwie inne pozycje uczniowie mieli przeczytać w klasie pod jego kierunkiem. Były to utwory m.in. Adama Bahdaja (*Pilot i ja*), Kownackiej (*Plastusiowy pamiętnik*), Jaworzakowej (*Jacek, Wacek i Pankracek*). Od początku autorzy programu „polecali specjalnej uwadze nauczycieli” teksty o „szczególnych walorach dydaktyczno-wychowawczych i artystycznych”. Oznaczano je gwiazdką. Wśród nich znalazły się: *Tańcowała igła z nitką* Brzechwy, *Lokomotywa* Tuwima, *Na jagody* Konopnickiej, *Wesołe historie* Szelburg-Zarembiny. Cyfrą jeden wyróżniono natomiast dwa utwory „szczególnie przydatne do czytania przez dzieci w klasie pod kierunkiem nauczyciela”. Były to wspomnianie wyżej *Wesołe historie* oraz bajka *Jarzębinka* Jakowa Tajca.

W spisie lektur dla II klasy gwiazdką oznaczono *Dziecię elfów* Andersena, *Czarną owieczkę* Jana Grabowskiego⁴⁰, *Z przygód krasnala Hałabały* Krzemienieckiej, *Czarodziejskie słowo* Walentyny Osiejewej oraz *Psocki i śmieszki* Porazińskiej. Znajdziemy w nim również tytuły, których nie było we wcześniejszych wykazach: *Wakacyjną przygodę* Iriny Guro, *Rozgniewanego węgielka* Ondrieja Sekory, *O królu Midasie* Nathaniela Hawthorne’a. Uczeń klasy II miał przeczytać także te utwory, które znało jego starsze rodzeństwo, a może nawet rodzice: historię o Wojtku, który został strażakiem i *Słonia Trąbalskiego*. W sumie wykaz dla klasy II obejmował trzynaście pozycji, z których co najmniej dwie miał przeczy-

³⁸ *Program nauczania ośmioklasowej szkoły podstawowej. Język polski — klasy V—VIII*. Warszawa 1971.

³⁹ *Program nauczania ośmioklasowej szkoły podstawowej (tymczasowy): klasy I—IV*. Warszawa 1970.

⁴⁰ Książeczkę tę wyróżniono także cyfrą „1”. Poza *Czarną owieczką* za przydatne do samodzielnego czytania w klasie uznano *Kopciuszka* Januszewskiej i *Nie płacz koziołku* Sergiusza Miłchalkowa.

tać nauczyciel w klasie, trzy — uczniowie w klasie pod kierunkiem nauczyciela, dwie — każdy uczeń samodzielnie w domu.

Trzecioklasiści poza szkołą musieli przeczytać co najmniej pięć pozycji z listy. Pod kierunkiem nauczyciela, w klasie, czytali co najmniej trzy utwory. Wykaz obejmował trzynaście tytułów, w tym pięć oznaczonych gwiazdką. Były to znane już uczniom lat poprzednich *Filip i jego załoga na kółkach*, *Co słonko widziało*, *Dzieci z Bullerbyn*, *Bajka o rybaku i rybce* (Puszkina) oraz nowość — zbiór baśni polskich *U złotego źródła* (w opracowaniu Stefanii Wortman). Po raz pierwszy wśród lektur obowiązkowych znalazła się, wspomiana jeszcze przez obecnych studentów filologii polskiej, opowieść *O psie, który jeździł koleją* Romana Pisarskiego, a także *Kajtkowe przygody* Kownackiej, *Złota kula* Hanny Ożogowskiej, *Awantura o Basię* Makuszyńskiego, *Myszka Pik* Witalija Biankiego (pozycja dziś już niewznawiana).

Uczeń klasy IV miał za zadanie samodzielnie zapoznać się z co najmniej siedmioma pozycjami. Pod kierunkiem nauczyciela, w klasie, czytał cztery (w całości lub we fragmentach). Lista obejmowała 18 pozycji, wśród nich tytuły znane już z poprzednich spisów, takie jak: *Mały pisarczyk z Florencji* i *Od Apeninów do Andów* Amicisa, *Baśnie* Andersena, *Czuk i Hek* Arkadija Gajdara, *O krasnoludkach i sierotce Marysi*, *Dzieci Warszawy* Marii Zarębińskiej-Broniewskiej, *Rogaś z Doliny Roztoki* Kownackiej, *Przyjaciele* Czesławy Niemyskiej-Rączaszkowej, a także nowości: *Mój przyjaciel stoń* Wojciecha Żukrowskiego, *O chłopcu, który szukał domu* Ireny Jurgielewiczowej, *Babcia na jabłoni* Miry Lobe, *Ferdynand Wspaniały* Ludwika Jerzego Kerna, *Dar rzeki Fly* Marii Krüger. Jak we wcześniejszych klasach, tak i tym razem niektóre z tytułów oznaczono gwiazdką: powieści Amicisa i utwory Andersena, *O krasnoludkach...*, *Rogaś...*, *Doktor Do-little i jego zwierzęta* Hugh Loftinga (nowość na liście) i *Dzieci Warszawy*.

Oprócz wykazu lektur nadal obowiązywały wypisy o określonej tematyce — społecznej, obyczajowej i historycznej. Oprócz tego do programu języka polskiego wprowadzono obowiązek zapoznania ucznia z tekstami kultury, takimi jak filmy, przedstawienia, audycje radiowe i telewizyjne.

Program dla klas V—VIII prezentował nowe podejście do kwestii lektur szkolnych. Dla każdej klasy ułożono trzy listy: listę lektur obowiązujących oraz uzupełniających podzielonych na dwie grupy — A i B. Jak czytamy w *Uwagach o realizacji programu*:

Lektura w klasach V—VIII obejmuje odpowiadające tematyce utwory z literatury pięknej, teksty popularnonaukowe oraz publicystyczne. [...] Na lekturę uzupełniającą składają się dwa zestawy A i B. Zestaw A zawiera pozycje z literatury klasycznej, zestaw B pozycje nowsze, bliższe czasom współczesnym lub współczesne⁴¹.

⁴¹ *Program nauczania ośmioklasowej szkoły podstawowej. Język polski. Klasy V—VIII*. Warszawa 1971, s. 46.

Twórcy programu wyszli — tak się wydaje — naprzeciw potrzebom czytelniczym uczniów. Zobaczmy, czy rzeczywiście utwory z grupy B były „bliższe czasom współczesnym lub współczesne”.

Lekturami obowiązującymi w klasie V były: *Janko Muzykant* (podobnie w latach 1949 i 1959), *Łysek z pokładu Idy* (jak w 1959 roku) oraz *Wilczęta z czarnego podwórza* Dąbrowskiej (w 1959 roku na liście lektur uzupełniających dla klasy V). W grupie A, z której należało wybrać jedną książkę do omówienia w klasie, wskazano teksty Konopnickiej (*Nasza szkapka*) oraz Molnara, Prusa (*Antek*) i Twaina (*Przygody Tomka Sawyera*). Z siedmiu powieści z grupy B do omówienia nauczyciel wybierał trzy. W grupie tej rzeczywiście znalazły się pozycje nowsze, m.in.: *Klimek i Klementynka* Krüger, *Wielka, większa i największa* Jerzego Broszkiewicza, *Czarne stopy* Seweryny Szmaglewskiej, *Czterej pancerni i pies* (tom 1) Jerzego Przymanowskiego.

W klasie VI dzieci czytały *Marcina Kozere* Dąbrowskiej, *Katarynkę* Prusa i *Chłopców ze Starówki* Haliny Rudnickiej (nowość na liście lektur). Wśród tytułów z grupy A można wymienić *Robinsona Kruzoę*, *Anielkę*, *W pustyni i w puszczy*, *Dzieci kapitana Granta*. Grupę B otwiera omawiany chętnie także we współczesnej szkole *Ten obcy* Jurgielewiczowej. Również *Sposób na Alcybiadesa* Edmunda Nizurskiego wskazany jest w obowiązującej obecnie podstawie programowej. Utwory Marii Kann, Walentyna Katajewa, Bolesława Mrówczyńskiego, Anatolija Rybakowa, Wandy Żółkiewskiej oraz „opowiadania i reportaże o współczesnym Wojsku Polskim” zniknęły z obiegu czytelniczego, znane są raczej specjalistom.

W zestawie lektur dla VII klasy — podobnie jak w poprzednim programie klasy V — widoczny jest zwrot ku klasyce literatury polskiej. Na liście lektur znajdziemy utwory Kochanowskiego (ponownie fraszki oraz *Treny* — VII i VIII), Krasickiego, Mickiewicza, Słowackiego, Fredry, Orzeszkowej, Konopnickiej, Prusa, Sienkiewicza. Z wykazu lektur uzupełniających tym razem nauczyciel wybierał po dwie książki z grup A i B. W grupie A zawarto m.in. *Starą baśń* Kraszewskiego, *Zew krwi* Jacka Londona, *Krzyżaków* Sienkiewicza. Pozostałe utwory nie są już obecnie omawiane w szkole (np. ani w szkole podstawowej ani w gimnazjum nie omawia się dziś *Grażyny* Mickiewicza). Z tytułów grupy B współcześnie uczniowie czytają *Księgę strachów* Zbigniewa Nienackiego i *Tajemniczą wyprawę Tomka* Alfreda Szklarskiego.

Zestaw lektur obowiązujących w VIII klasie wzbogacono o jeden tekst poety współczesnego. Obok dzieł Staffa, Tuwima, Gałczyńskiego, Broniewskiego i Majakowskiego wprowadzono tytuł Tadeusza Różewicza. Zamiast twórczości romantyków i pozytywistów, należało przeczytać fragmenty *Chłopów* Reymonta, *Silaczkę* i *Szyfowe prace* Żeromskiego, fragmenty *Niemców* Leona Kruczkowskiego, opowiadanie Dąbrowskiej, teksty Jarosława Iwaszkiewicza i Wojciecha Żukrowskiego. Zrezygnowano też z podziału lektury uzupełniającej na grupy. Z jednej listy nauczyciel musiał wybrać cztery teksty, które omawiał w klasie. Z dziewięciu

wymienionych autorów w spisie lektur obowiązujących współcześnie można odnaleźć dwóch — Arkadego Fiedlera (*Dywizjon 303* — obecnie w podstawie programowej do gimnazjum) oraz Ernesta Hemingway’a (opowiadanie do wyboru; współcześnie opowiadania zawarte w podręcznikach do gimnazjum). Nauczyciel mógł wskazać również utwory o określonej tematyce, takiej jak: walka Polaków w okresie II wojny światowej oraz tworzenie się, umacnianie i rozwój PRL-u.

Ciekawej analizy porównawczej programu oraz obowiązujących podręczników do języka polskiego dokonała Ewa Najwer, która dopominała się o wprowadzenie do szkoły większej liczby współczesnych utworów poetyckich oraz o zaniechanie traktowania poezji jako pretekstu do ćwiczeń m.in. gramatycznych i stylistycznych. Z jej badań wynika, że choć poezja z lat międzywojennych i powojennych jest w podręcznikach dla klas od V do VIII dość licznie reprezentowana⁴², to nadal pełni ona funkcję historycznego tekstu źródłowego — z analizy poleceń zamieszczonych pod utworami poetyckimi wynika, że „polonista wyręcza historyka zamiast bazować na wiadomościach, które uczniowie wynoszą z lekcji historii”⁴³, gdyż — zgodnie z programem — „»utwór literacki«, a więc i tekst poetycki jest traktowany [...] jako »źródło przeżyć i wiedzy o rzeczywistości«”⁴⁴.

Autorka artykułu zwraca ponadto uwagę twórcom programu nauczania i podręczników, że w ten sposób dobrane i „interpretowane” utwory nie są dla ucznia atrakcyjne i zamiast wzbudzać zainteresowanie literaturą, zniechęca do niej: „Nastawienie na moralizatorski dydaktyzm i szukanie walorów poznawczych stopniowo zniechęca go [ucznia — K.J.] do poezji wypełnionej burzami wojennymi, przeciągami historii, poetyckimi egzekwiami”⁴⁵. Najwer proponuje wpisanie na listę lektur obowiązkowych większej liczby utworów poetów współczesnych oraz zmianę podejścia do liryki — koncentrację przede wszystkim na różnych poziomach odczytania utworu, odpowiadających uzdolnieniom uczniów⁴⁶. Postulaty badaczki można z powodzeniem odnieść również do prozy omawianej w szkole podstawowej.

⁴² W podręcznikach zostało zamieszczonych 99 utworów 30 autorów, z których najpopularniejszymi byli: Władysław Broniewski, Konstanty Ildefons Gałczyński, Julian Tuwim, Leopold Staff i Tadeusz Różewicz. E. Najwer: *Poezja lat międzywojennych i powojennych w programie i podręcznikach dla klas V—VIII szkoły podstawowej*. W: *Poezja i dziecko. Materiały sesji literacko-naukowej*. Poznań 1973, s. 67.

⁴³ Ibidem, s. 70.

⁴⁴ Ibidem, s. 63.

⁴⁵ Ibidem, s. 73.

⁴⁶ Ibidem, s. 76.

Modernizacja programów nauczania na przełomie lat 70. i 80. XX wieku

W latach 1972—1984 w Instytucie Programów Szkolnych prowadzono badania mające na celu zmodyfikowanie obowiązujących w szkołach wszystkich typów programów nauczania dla każdego przedmiotu. Nowe programy oraz podręczniki były testowane w szkołach eksperymentalnych w latach 1976—1978 (nauczanie początkowe w cyklu trzyletnim) oraz w latach 1979—1984 (w klasach IV—VIII). Pełen zestaw programów opublikowano w 1985 roku⁴⁷. Od roku szkolnego 1983/1984 nowy program obowiązywał w nauczaniu początkowym, zaś w klasach IV—VIII od roku 1986/1987⁴⁸. Przewidywano, że dokumenty te „powinny funkcjonować w swoim podstawowym kształcie co najmniej do początku lat dziewięćdziesiątych”⁴⁹.

Tak długi czas poświęcony na zmiany w treściach nauczania powinien zaowocować wieloma innowacjami. Jeśli chodzi o czytelnictwo, to najistotniejszą zmianą było wpisanie na listę lektur obowiązkowych w szkole średniej fragmentów *Biblii*⁵⁰. Czy w szkole podstawowej dokonała się podobna rewolucja?

W klasie I uczniom zaproponowano szesnaście lektur, z których należało wybrać co najmniej siedem⁵¹. Zestaw ten niewiele różnił się od opublikowanego w poprzednim programie. Spośród lektur można wymienić tytuły: *Pilot i ja, Kto ty jesteś? Polak mały, Czarna owieczka, Kopciuszek* (w adaptacji Januszewskiej), *Jak Wojtek został strażakiem, Jacek, Wacek i Pankracek, Co słonko widziało, Na jagody, Plastusiowy pamiętnik, Kukuryku na ręczniku, Psotki i śmieszki*, wiersze Broniewskiego, Brzechwy i Tuwima. Spis lektur obowiązkowych wzbogacono o *Cudaczka-Wyśmiewaczka* Julii Duszyńskiej, *Naszą mamę czarodziejkę* Papuzińskiej, *Najmilszych* Szelburg-Zarembiny oraz wiersz Tadeusza Kubiaka *Gdy miasto śpi*. Trzy pierwsze utwory są nadal wznawiane i dostępne w księgarniach.

Spisy lektur do klas II i III liczyły czternaście książek⁵², wśród których można odnaleźć tytuły znane z lat poprzednich. Jeśli wprowadzano nową pozycję, był

⁴⁷ *Programy szkoły podstawowej: zbiór dokumentów*. Cz. 1. Red. S. Frycie. Warszawa 1985.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 8—9.

⁴⁹ S. Frycie: *Przemiany w treściach kształcenia ogólnego. Kompleksowa modernizacja programów w latach 1977—1991*. Warszawa 1989, s. 64.

⁵⁰ O kontrowersjach związanych z wprowadzaniem do programu nauczania Pisma Świętego zob. M. Sienko: *Polonistyka szkolna...*, s. 177—178.

⁵¹ Co najmniej trzy (w całości lub we fragmentach) czytał nauczyciel w klasie. Taką samą liczbę książek (we fragmentach lub w całości) uczniowie czytali w klasie pod kierunkiem nauczyciela; jedną książkę uczeń samodzielnie czytał w domu.

⁵² W klasie II nauczyciel wybierał ze spisu co najmniej siedem książek: co najmniej dwie, które czytał (w całości lub fragmentach) w klasie; co najmniej trzy książki, które uczniowie czytali (w całości lub fragmentach) w klasie pod kierunkiem nauczyciela; co najmniej dwie, które uczniowie

to utwór autora dobrze już znanego (np. *Puc, Bursztyn i goście* Grabowskiego, *Karolcia* Krüger, *Zaczarowana zagroda* Centkiewiczów, *Szewczyk Dratewka* Porazińskiej). Z tych dwudziestu ośmiu utworów współcześnie tylko trzech nie ma w regularnej sprzedaży, należą do nich *Wakacyjna przygoda* Guro, *Filip i jego załoga na kółkach* Broniewskiej oraz *Czuk i Hek* Gajdara. Pozostałe tytuły — m.in. wybrane baśnie Andersena, Perraulta i opracowanie Wortman *U złotego źródła*, bajki Iwana Kryłowa, *Klechdy domowe* Hanny Kostyrko, *Dzieci Pana Astronoma* Wandy Chotomskiej — w dalszym ciągu są wznawiane, a w księgarniach internetowych nierzadko opatrzone etykietą „lektura szkolna”⁵³.

W klasach I—III poważnych zmian w spisie lektur nie było. Największą było ustanowienie trzyletniego (w miejsce czteroletniego) cyklu nauczania początkowego. W klasach IV—VIII powtórzony został wykaz przyjęty we wcześniejszych programach oraz obowiązujący w aktualnej podstawie programowej — od klasy IV wprowadzano utwory z literatury „dorosłej”, stopniowo ograniczając udział powieści dziecięcych i młodzieżowych w spisach zarówno lektur obowiązkowych, jak i uzupełniających (nauczyciel wybierał do omówienia od dwóch do czterech pozycji rocznie, dostosowując wybór do zainteresowań uczniów i potrzeb wychowawczych).

W klasie IV wśród dwudziestu pozycji obowiązkowych znalazły się: wybór baśni polskich i obcych (bez konkretnych propozycji tekstów), wybór wierszy współczesnych poetów (np. Kazimiery Iłakowiczówny, Januszewskiej, Brzechwy, Joanny Kulmowej, Józefa Ratajczaka, Chotomskiej), opowiadania biograficzne (o Mickiewiczu, Chopinie, Konopnickiej, Matejce), wybrane teksty literackie, popularnonaukowe i publicystyczne z „Płomyczka” (ta pozycja powtarza się w klasie V i VI; w klasach VII—VIII zalecano teksty z „Płomyka” i „Świata Młodych”), *Mazurek Dąbrowskiego*, utwory romantyków (Mickiewicza i Słowackiego), pozytywistów (Konopnickiej, Prusa, Sienkiewicza) oraz dwa teksty Broniewskiego. Z literatury dziecięcej uczeń poznawał obowiązkowo: *Dwa wiatry* i *Figielek* Tuwima, *Olka* Dąbrowskiej, *Matego zająca* Nałkowskiej, fragmenty powieści Korczaka *Józki, Jaśki i Franki*, *Rogasia z Doliny Roztoki* Kownackiej, *Akademii Pana Kleksa* Brzechwy oraz *Porwanie w Tiuturlistanie* Wojciecha Żukrowskiego. W spisie lektur uzupełniających wszystkie dziewięć tytułów to utwory dla dzieci. Spośród nich niewznawiany jest tylko jeden — *Fortele Jonatana Koota* Przymanowskiego⁵⁴.

czytali samodzielnie w domu. W klasie III nauczyciel w klasie czytał jedną książkę; uczniowie w klasie pod kierunkiem nauczyciela co najmniej trzy; uczeń samodzielnie w domu również co najmniej trzy.

⁵³ Podobnie jak inne pozycje ze spisu dla klas II i III: *Oto jest Kasia, Doktor Dolittle i jego zwierzęta*, *Nie płacz, koziołku*, *Kubuś Puchatek*, *Słoń Trąbalski*, *Idzie niebo ciemną nocą*, *Anaruk — chłopiec z Grenlandii*, *Kajtkowe przygody*, *Dzieci z Bullerbyn*, *Awantura o Basię*, *O psie, który jeździł koleją*, *Ziarenka maku* Józefa Ratajczaka, mity greckie w opracowaniu Nathaniela Hawthorne’a.

⁵⁴ Pozostałe tytuły: *Ferdynand Wspaniały*, *O krasnoludkach i sierotce Marysi*, *Król Maciuś Pierwszy*, *Spotkanie nad morzem*, *Ucho, dynia, sto dwadzieścia pieć!*, *Biały mustang* (autor: Sat-Okh), *Pinokio*, wybór baśni braci Grimm.

Piątoklasiści musieli zapoznać się z trzydziestoma dwiema pozycjami obowiązkowymi; część z nich stanowiły — podobnie jak w klasie IV — poezje, opowiadania z życia poetów i pisarzy oraz wybór mitów, legend, podań. Oprócz utworów z polskiej klasyki literackiej (teksty Krasickiego, Mickiewicza, Słowackiego, Prusa, Sienkiewicza), uczeń czytał następujące utwory przeznaczone dla młodego odbiorcy: *Przygody Odyseusza* Jana Parandowskiego, *W pustyni i w puszczy*, *Ślady rysich pazurów* Wandy Żółtkiewskiej (książka obecnie niewznawiana), *Pięć przygód detektywa Konopki* Janusza Domagalika, *Lis i jaskółka* Brzechwy. Lekturę uzupełniającą stanowiło natomiast czternaście książek, z których tylko jedna nie miała adresata dziecięcego (A... B... C... lub *Dobra pani*), trzy nie są już wznawiane (*Przylądek Dobrej Nadziei* Zygmunta Nowakowskiego, *Pokój na poddaszu* Wandy Wasilewskiej, *Timur i jego drużyna* Arkadija Gajdara), zaś powieść przygodową Jamesa Olivera Curwooda *Łowcy wilków* można nabyć obecnie jedynie w formie e-booka lub audiobooka⁵⁵.

Spis lektur do klasy IV otwierają baśnie, do klasy V — podania, legendy, mity. W klasie VI natomiast lekturę obowiązkową stanowi „proza związana ze środowiskiem ucznia, proza o tematyce przygodowo-podróżniczej i fantastyczno-naukowej” oraz — podobnie jak w klasach poprzednich — klasyka literacka (poza utworami Mickiewicza, Słowackiego, Konopnickiej, Orzeszkowej i Prusa czytano teksty Lenartowicza), poezja, opowiadania biograficzne. Dwie powieści zawarte w tym spisie były wpisane również w poprzednich programach (*Robinson Krusoe*, *Ten obcy*). Spośród nowości można wyróżnić: *Bajki robotów* Stanisława Lema, powieść Macieja Kuczyńskiego (do wyboru *Atlantyda*, *wyspa ognia* lub *Katastrofa*; obie książki od kilku lat niewznawiane), *Szwedów w Warszawie* Walego Przyborowskiego (pierwsze wydanie w 1901 roku). Na lekturę uzupełniającą składało się osiemnaście powieści — klasyka literatury przygodowej, detektywistycznej i obyczajowej dla młodzieży⁵⁶, z dwoma jedynie utworami Prusa (*Anielka*, *Grzechy dzieciństwa*).

W klasach VII i VIII w obrębie lektur obowiązkowych odchodzi się od powieści młodzieżowych na rzecz dzieł uznanych za wybitne, czytanych w szkole od lat. Uczeń klasy VII pozna nie tylko Słowackiego, Mickiewicza i nowelistykę

⁵⁵ Pozostałe tytuły (wszystkie dostępne w księgarniach): Mariana Brandysa *Śladami Stasia i Nel*, Jerzego Broszkiewicza *Wielka, większa i największa*, Antoniny Domańskiej *Historia żółtej ciżemki*, Janusza Korczaka *Kajtuś czarodziej*, Haliny Rudnickiej *Ucniowie Spartakusa*, Seweryny Szmaglewskiej *Czarne stopy*, Ferenc Molnara *Chłopcy z Placu Broni*, Jonathana Swifta *Podróż Guliwera* (wydanie dla młodzieży), Marka Twaina *Przygody Tomka Sawyer*.

⁵⁶ A. Bahdaj: *Wakacje z duchami*; Centkiewiczowie: *Czy foka jest biała?*; S. Lem: *Opowieści o pilotach Pirxie*; E. Niziurski: *Sposób na Alcybiadesa*; H. Ożogowska: *Ucho od śledzia*; H. Rudnicka: *Chłopcy ze Starówki*; M. Wojtyśko: *Bromba i inni*; Conan Doyle: *Przygody Sherlocka Holmes* (wybór); E.T.A. Hoffman: *Dziadek do orzechów*; Eric Knight: *Lessie, wróć!*; Lucy Maud Montgomery: *Ania z Zielonego Wzgórza*; Thomas Mayne Reid: *Dolina bez wyjścia*; R.L. Stevenson: *Wyspa skarbów*; M. Twain: *Przygody Hucka*; J. Verne: *Tajemnicza wyspa*, współczesna powieść zaproponowana przez młodzież.

pozytywistyczną, lecz także dzieła Długosza, Kochanowskiego, Reja, Skargi, Pańska, Reymonta, Fredry, Morcinka. Utwory pisarzy polskich tworzących w okresie od XV do XX wieku miały ukazywać związki literatury z historią. W wykazie zawarto po raz pierwszy *Kamienie na szaniec* Aleksandra Kamińskiego, *Lotną* Wojciecha Żukrowskiego oraz utwór *Woda* Sławomira Mrożka. Jediną powieścią wykazaną w spisie, która może być uznana za reprezentanta literatury młodzieżowej są *Kamienie na szaniec*. Podobnie jest w klasie VIII: na liście lektur jedyną powieścią zaliczaną do literatury dziecięcej (choć przecież to powieść uniwersalna) jest *Mały książe* Antoine'a de Saint-Exupery'ego.

Warto zwrócić uwagę na książkę Aleksandra Kamińskiego, której obecność na liście zaaprobowanych przez ministerstwo lektur można uznać za swego rodzaju przyzwolenie władz na przeprowadzenie z młodzieżą rozmowy o bohaterach Szarych Szeregów i Armii Krajowej. Dzieje odbioru tego beletryzowanego dokumentu są — według Krystyny Heskiej-Kwaśniewicz — „pasjonującym przykładem walki systemu totalitarnego z polską książką, której przesłanie ideowe i nieprzeciętna popularność zdawały się zagrażać modelowi myślenia i życia, propagowanemu przez komunistów”⁵⁷. Książka jednak „przed wszystkimi atakami krytyki [...] obroniła się sama”⁵⁸.

Literatura w ostatniej klasie szkoły podstawowej miała podejmować „problematykę życia społecznego oraz postaw i losu człowieka”. Stąd lektura *Szyfów* *prac* oraz *Siłaczki* Żeromskiego, *Latarnika* Sienkiewicza, *Ikara* Iwazskiewicza czy poezji, także współczesnej (po raz pierwszy na liście lektur znalazły się wiersze Czesława Miłosza, Wisławy Szymborskiej, Mirona Białoszewskiego).

Jeśli chodzi o lekturę uzupełniającą, autorzy programu pozostali wierni zasadzie umieszczania na liście pozycji z literatury młodzieżowej. W VII klasie na szesnaście powieści sześć wprowadzono z myślą o młodym czytelniku (*Druga brama* Haliny Górskiej, *Szatan z siódmej klasy* Makuszyńskiego, *Księga Strachów* Nienackiego, *Kto mi dał skrzydła* Porazińskiej, *Król Agis* Rudnickiej, *Gavroche* Wiktora Hugo, jeden tytuł mieli zaproponować uczniowie). W VIII klasie na czternaście pozycji było takich powieści pięć (*Koniec wakacji* Janusza Domagalika, *Czarne okna* Stanisława Kowalewskiego, *Tydzień do siódmej potęgi* Kazimierza Koźniewskiego, *Niesamowity dwór* Nienackiego, *Dziewczyna i chłopak, czyli heca na 14 fajerek* Ożogowskiej).

W całym spisie lektur dla szkoły podstawowej przeważają utwory znane z poprzednich programów. Wprowadzono kilka nowości, dopuszczono omawianie lektury wybranej przez uczniów, jednak są to zmiany niewielkie (z wyjątkiem *Kamieni na szaniec*). W prasie niezależnej tego okresu pisano o liście lektur następująco:

⁵⁷ K. H e s k a - K w a ś n i e w i c z: „*Kamienie na szaniec*” Aleksandra Kamińskiego, *książka-legenda*. W: E a d e m: *Tajemnicze ogrody*. Katowice 1996, s. 154.

⁵⁸ Ibidem.

Do zestawu lektur proponowanych przez programy szkoły podstawowej dla klas I—III i IV—VIII właściwie nie można mieć pretensji — szeroki zestaw polskiej klasyki uzupełnia lista autorów pozapolskich, których dzieła zdomowały się trwale w dziecięcej i młodzieżowej literaturze (Andersen, Grimm, Defoe, London, Montgomery). Listę tę przyozdabia skromny zestaw autorów rosyjskich i radzieckich (Gajdar, Gogol, Polewoj)⁵⁹.

Autor tekstu zamieszczonego w „Solidarności Nauczycielskiej” szczegółowo objaśnia, dlaczego z listy lektur powinien zostać skreślony jeden tylko utwór — *Timur i jego drużyna* Gajdara. To książka, którą znajdziemy w każdym programie nauczania języka polskiego, od 1949 roku do lat 80. W tej z pozoru niewinnej powieści o pionierach pomagających mieszkańcom podmoskiewskiej wsi, kryje się kilka akcentów antypolskich, o których jednak oficjalna krytyka nie wspominała. „Literatura radziecka — pisze autor — pozostaje tabu niezależnie od treści, jakie niesie”. Dodaje również, że powieść o Timurze przełożona została na język polski w 1951 roku, czyli „w okresie szczególnego nasilenia sowietyzacji, która wyraziła się między innymi ogromnym wzrostem tłumaczeń z literatury dziecięcej i młodzieżowej”⁶⁰, tak, jakby pozytywny stosunek do tego, co radzieckie, chciano wpajać obywatelom już od najmłodszych lat. *Timura i jego drużynę* autor artykułu nazywa „szacownym zabytkiem” ery stalinowskiej, straszącym w polskiej szkole⁶¹.

Przegląd programów nauczania skłania do kilku pytań, jakie mógłby sobie postawić badacz: Dlaczego niektóre lektury przez kilka dekad pozostawały na liście? Czy tworzą one dziś swego rodzaju kanon czy klasykę literatury dziecięcej i młodzieżowej? Jakie cele (poznawcze, kształcące, wychowawcze) kryły się za poszczególnymi tekstami? Są to kwestie warte rozważenia w większej pracy badawczej.

⁵⁹ T h u g: *Lektury szkolne...?*. „Solidarność Nauczycielska” 1985, nr 43, s. 6.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem, s. 7.